

Büyüyen Yoksulluk ve Yoksunluk Sorunu Karşısında İnsan Hakları Tartışmaları

**(21. Yüzyılın Başında İnsan Haklarını Korumada Karşılaşılan Sorunlar:
Yayına Hazırlayan İoanna Kuçuradi, Maltepe Üniversitesi, İstanbul, 2011)**

Giriş:

2005 'de yapılan ve 68 ülkeyi kapsayan Gallup Araştırması 'na göre, dünya vatandaşlarının yüzde 26 'sı yoksulluğu veya zengin ve yoksul arasındaki açıklığı dünyanın en önemli sorunu olarak görmektedir; yani yoksulluk veya eşitsizlik terörden (%12), işsizlikten (% 9) savaş ve çatışmalardan (% 8) çok daha önemli bir sorun olarak algılanmaktadır (Noel, 2006; 305).

Öyle görünüyor ki, tüm çağların sorunu olan yoksulluk günümüzde yeniden keşfediliyor. Gerçekten günümüz, yoksulluğun anlaşılması, tanımlanması, ölçülmesi açısından bir dolu tartışmaya tanık olmaktadır. Örneğin, yoksulluk bir gelir ve mal yoksulluğundan çıkıp, bireyin kendi yaşamını kurma kapasitesinden, yapabilirlikten yoksun olma gibi bir anlam değişikliğine uğramakta, yoksulluk ve yoksunluk bir insan hakkı ihlali olarak değerlendirildiği gibi, bu açıdan ülkeler arası kıyaslamaya olanak verecek endeksler oluşturulmakta, ülkeler düzeyindeki eşitsizlik ve yoksunluklar kadar küresel adalet yönünde tartışmalar ortaya çıkmaktadır. Aslında, yoksullukla başlayan arayış ve tartışmaların çok boyutlu ve geniş kapsamlı bir literatüre yol açtığını söylemek de yanlış olmaz.

Ulusal düzeyden küresel düzeye, insan haklarından bölüşümde adalete kadar uzanan bu çok yönlü tartışmalara ihtiyaç da, zorunluluk da var. Bauman 'ın dediği gibi, "her bir yetişkin üyesini üretici emeğe katmak zorunda olan bir toplumda fakir olmakla, yüzyıllar boyu emekle biriken güç sayesinde, üyelerinin geniş bir bölümü katılmadan gerekli her şeyi rahatça üretebilecek bir toplumda fakir olmak" aynı şey değil (1999;10). Bu açıdan, ne gelişmekte olan ülkelerdeki mutlak yoksulluğu, ne de gelişmiş olanlardaki göreceli yoksulluğu olağan görmek ve kendi başına bir sorun olarak ele almak, ne de bu sorunu küresel sistem ve adalete ilişirmeden konuşmak mümkün. Bugünkü yoksulluğun geçmişteki gibi kıt kaynaklardan değil, gelirin ve kaynakların adaletsiz dağılımından kaynaklandığı ortada; böyle olunca da bu meseleyi insan hakları, sosyal devlet, demokrasi, ekonomik sistem, gelir ve kaynak dağılımı, zengin ülkelerin sorumluluğu gibi çok yönlü ele almak da kaçınılmaz.

Örneğin, yaklaşık 2.5 milyar insanın günde 2 dolar gelirin altında bir gelirle yaşaması, 1.5 milyar insanın 2 dolar altında bir ücretle çalışması, her gün 3.900 çocuğun tedavi edilebilir hastalıklardan ölmesi, bir yanda yüzde 15 gibi küçük bir nüfusun dünyadaki gelirin yüzde 85'inden yararlanması, öte yanda yüzde 85'lik nüfusun bu gelirden ancak yüzde 15 gibi bir pay alması ve bu küresel sistem içinde zengin ve yoksul ülkeler arasında 1960'larda kişi başına düşen gelir açısından 30 kat dolayında olan farkın 1990'larda 70 kata çıkması, en altta olanla en üstte yer alan ülke açısından bakarsak farkın 1'e 103 olması gibi küresel gerçekler ortadayken, herhalde yoksulluğu tek başına bir sorun olarak ele alıp tartışmak olanaksız.

Herşeyden önce, varolan sistemin kendi varlığı ve meşruiyetini koruması açısından, bu sorunla uğraşması kaçınılmaz. Dolayısıyla, yalnız bu sorundan muzdarip devletler değil, ya da yalnız insan haklarını korumak ve daha dengeli kalkınma programlarının hayata geçirmek gibi

misyonlar üstlenen Birleşmiş Milletler (BM) değil, Dünya Bankası, Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD), Uluslar arası Para Fonu (IMF) gibi ekonomi odaklı uluslararası kuruluşlar da yoksullukla mücadeleyi programlarına almak durumunda kalmaktadırlar.

Bugün yaşananlar, yoksulluğun 1948 yılından buyana kabul edilen insan haklarının ihlâli anlamına geldiği yolundaki yaklaşımları da gerekli kılmakta. Bugün ortaya çıkan tablo içinde yoksullukla yoksunluğun ele ele gittiği ve bu sarmal içinde dünya nüfusunun önemli bölümünün insan haklarına sahip olma şansını bulunmadığı ortaya çıkmakta. Örneğin yoksul bir aile çocuğunu okutmak yerine çalıştırıyorsa, yeterli eğitim almayan çocuğun yoksulluktan kurtulma olasılığı da çok düşük kalmakta, yoksulluk ve yoksunluk birbirini doğuran ve besleyen bir kısır döngü olarak sürüp gitmektedir. Sonuç olarak, hem büyüyen eşitsizlik ve adaletsizlik hem de yiyecek, giyecek, barınma gibi en temel ihtiyaçları bile karşılanamayan milyarların varlığı ortadayken, insan haklarının evrenselliği gibi bir söylemin ve iddianın inanılabilirlik taşıması da zor. Bu durumda yoksulluklara ve yoksunluklara insan hakkı ihlâli olarak bakılması da kaçınılmaz görünüyor. Ayrıca ülkeler ve insanlar arasında büyüyen adaletsizlik fikrinin, “birleşmiş milletler” gibi bir anlayışın da, kuruluşun da altını oyduğunu görmezlikten gelmek de kolay değil.

Kısacası bu koşullarda yoksulluğun çok daha görünür olması, ya da yeniden keşfedilmesi ve uluslararası bir sorun olarak dikkat çekmesi anlaşılır bir şey. Kuşkusuz uluslararası kuruluşlar ve ülkeler açısından bu soruna yaklaşımda farklılıklar olduğu gibi, ortaya atılan tartışmalarda da birçok farklı görüş var ve bunların hepsini aynı kefeye koymak düşünülemez. Örneğin BM’in yoksulluğu bir insan hakkı ihlâli olarak ele almasının olumlu bulmamak mümkün değil; ancak, gerek kendi yapısından gelen, gerek egemen sistemin öncelikleri ve zengin ülkelerin çıkarlarının getirdiği/getireceği sınırlar ve kısıtlamalar nedeniyle, bu yaklaşımı çok da abartmamak gerektiği ortada. Çünkü yoksulluğun insan hakkı ihlâli olduğunu söylemekle iş bitmiyor; aksine bununla birlikte insan haklarının yasalaşması, içeriği, bütünselliği, pozitif karakteri, kimlere yükümlülük getirdiği gibi bir çok konunun hararetle tartışılması gerekiyor. Tartışmaların kaçınılmaz ve anlamlı olduğu kuşkusuz; ancak tartışmalara egemen olan liberal anlayışın hak doğrultusunda fazla ilerleme imkânı vermediği de ortada. Bu çerçevede çoğunlukla ulusal hükümetlerin sorumluluğu ile sosyal hakların her ülkenin ekonomik olanakları ölçüsünde gerçekleştirilebileceği gibi sonuçlara varıldığı görülmekte.

Sonuç olarak, yoksulluk konusunun daha çok konuşulduğu, hakkında daha çok şey bilindiği ve anlamlı görünen bazı önerilerin ortaya atıldığı gerçeğine karşın, sorunun her şeyden önce küresel, bölgesel ve ulusal düzeyde bir bölüşüm sorunu olduğu, varolan ekonomik sistem ve işleyiş içinde bu gelir dağılımındaki eşitsizlik ve adaletsizliğin giderek büyüdüğü ve değişmesi gerektiği gibi bir noktadan yola çıkılmadıkça, yoksulluk ve adaletsizlik sorunuyla baş etmek de, insan hakları adına gerçekten anlamlı gelişmeler sağlamak da mümkün değil gibi görünüyor. Bu yazı yoksulluk konusunda, yukarıdaki eleştirel yaklaşımı koruyarak, bir yandan sorunun boyutlarını ortaya koymaya çalışmakta, öte yandan yoksulluğa insan hakları açısından bakarak bu konudaki bazı tartışmaları gündeme getirmektedir. Ortaya çıkan ve “fakatları ile ancakları” bol olan bu tablodan nasıl daha öteye gidilir meselesine gelince, buna olumlu ve olumsuz yönleriyle büyük bir etkileşim içinde olan dünya konjonktürü cevap verecek gibi görünüyor; kuşkusuz bu konjonktürün biçimlenmesinde akademik çalışmaların hiç payı olmayacak değil.

Yoksulluk ve Yoksunluk Halleri...

Yoksulluğun tanımlanmasında gelir (income), kaynaklar (resources) ve yapabilirlik (capability) olmak üzere üç farklı ölçüt kullanılmakla birlikte, en yaygın kullanılanın gelir ölçütü olduğunu biliyoruz. Bu ölçütleri kısaca özetlersek şunlar söylenebilir. Gelir ölçütü, bilindiği gibi, Dünya Bankası'nın (DB) mutlak yoksulluğun tanımlanmasında kullandığı günlük bir veya iki dolarlık ölçüt. Bu ölçütün, yoksulluğun gerçek yüzünün anlaşılması açısından son derece yetersiz olduğu ortada. Bu nedenle, temel insan ihtiyaçlarını dikkate alacak daha farklı ölçütler kullanılması yolundaki itirazların gündeme gelmesi de kaçınılmaz; ancak DB'nin, bu kriter üzerinde geniş kapsamlı bir uzlaşma olduğu yönünde bir düşüncesi olduğu da bilinmekte. Kaynaklar ölçütünü savunan görüşler, kişi başına düşen gelirden, temel mal ve ihtiyaçları karşılayacak gelire kadar birçok farklı temelden hareket etmekte, yani gelir ölçütünden yapabilirliğe kadar uzanan geniş bir yelpazeye oluşturmaktadırlar (Robeyns, 2005; 34). Amartya Sen'in "yapabilirlik" yaklaşımı ise, sahip olunan gelirin veya malların kendi başlarına önemlerinden çok, bunların bireylerin hayatlarını değiştirebilme kapasiteleri üzerinde durmaktadır. Buna göre, kişi yardım edilecek bir varlık olarak değil, yapmak istediklerini gerçekleştirme durumundaki bir aktör olarak görmek gerekir ve onun bunları gerçekleştirmesini sağlayacak koşulların sağlanması esastır (Sen, 2004).

Gelir ve kaynak ölçütleri yaşam kalitesini sağlayan araçlar üzerinde dururken, yapabilirlik yaklaşımının yaşam kalitesinin kurucu öğeleri üzerinde durması nedeniyle, yoksulluk ve yoksunluğun anlaşılması açısından çok daha etken olduğunu söyleyen Robeyns, buna karşın, birçok sosyal ve duygusal fonksiyonun ölçülmesinin çok zor olduğu bilinirken ve gelir ölçütü gibi tek bir ölçüt üzerinden bile dünyadaki yoksulluğun anlaşılmasında zorluklar yaşanırken, çok daha karmaşık ölçütler üzerinden bunu başarmanın hiç mümkün olmadığını da belirtme ihtiyacını duymaktadır (2005; 42): Dolayısıyla, bugün yapıldığı gibi bu farklı kriterleri birbirini tamamlayıcı olarak kullanılması en doğru yol olabilir. Örneğin BM'in Beşeri Kalkınma Endeksleri yoksulluk ve yoksunluğun ölçülmesinde, çok rafine olmasa da, gelir ölçütünün ötesine geçerek yapabilirlik yaklaşımını benimseyen endeksler olarak, böyle tamamlayıcı bir işlev görmektedirler.

Hangi yaklaşım esas alınıralsa alınsın, yoksulluk hallerinden söz etmek aslında hiç kolay değil. Bu sorun dünyada o kadar çarpıcı gerçekler ve o kadar yaygın bir sorun olarak yaşanıyor ki, birkaç sayı, birkaç durumdan söz etmenin yaşanan gerçekleri anlatmaya yetmeyeceği çok açık. Kaldı ki, soyutlama düzeyinde yapılan bu anlatımların, yaşananları tanımlamaktan çok uzak kaldıkları/kalacakları da ortada. Bu açıdan, aşağıda verilen bilgilerin yetersizliği ve hatta anlamsızlığını itiraf etmek doğru olur. Yine de bazı ilişkilerin kurulması açısından birkaç küçük bilgi aktarımı gerekli.

-Mutlak Yoksulluk

Daha karmaşık kriterler bir yana bırakılarak, Dünya Bankası'nın çok yetersiz görünen günlük bir ve iki dolar ölçütü temel alınsa bile, dünyadaki yoksulluğun büyüklüğü yeterince çarpıcı. Dünyada, yaklaşık olarak bir milyanın üstünde insan bir doların altında gelire, buna ilaveten 1.5 milyar insan da 1-2 dolar arasında bir gelire yaşamakta; kısaca dünya nüfusunun yüzde 40'ından fazlası *aşırı yoksulluk* (extreme poverty) içinde bulunmaktadır (UNDP, 2005; 24): kısacası dünya nüfusunun yarısına yakın bölümü "sınıfta" kalanlardan oluşmaktadır. DB verilerine göre 1980-2001 arasında bazı bölgelerde bir doların altında gelire yaşayanların azaldığı söylenebilir de, hem Güney Asya (% 31.9) ve Sahra Afrikası (% 46.4) gibi bölgelerde hâlâ bir doların altında gelire yaşayanlar çok yüksektir hem de iki dolarlık gelir ölçütü olarak alındığında, tüm bölgelerde azalma değil artış görülmektedir (UNDP, 2005; 34).

Zaman içinde yapılan değerlendirme önemli, çünkü küreselleşmenin herkes ve her ülke için fırsat yaratma iddiasını, ortaya konulan bu verilerle sınamak mümkün olmakta. Bu dönemde kuşkusuz küresel düzeyde ticaret artışı ve gelir artışının yaşandığı, birçok ülkenin bu gelişmelerden yararlandığı bir gerçek; ancak gelirin küresel ve ulusal düzeyde nasıl dağıldığı konusu farklı öyküler anlatmakta. Büyüme tek başına yoksulluğu azaltmıyor; kaynakların ve artan gelirin nasıl dağıldığı ise hiç bir kuşkuyla yer bırakmayacak kadar ortada.

Gelir dağılımı açısından nasıl bir tablo ortaya çıkmaktadır? Örneğin dünyanın en zengin yüzde 20'sini oluşturan nüfus, dünya gelirinin üçte ikisini almakta, en yoksul yüzde 20'sine ise bu gelirin % 1.5'i düşmektedir (UNDP, 2005; 36). Forbes Dergisi'nin listesinde yer alan en zengin 500 kişi varlıklarının yarısı kadar bir gelire sahipler; ancak onların varlıklarının yarısını tutan bu gelir dünyanın en yoksul 416 milyon insanının gelirini aşmakta (UNDP, 2005; 37). Brezilya gibi gelir dağılımının çok adaletsiz olduğu bir ülkede en zengin yüzde 10'un geliri en yoksul yüzde 10'a göre 1'e 94 iken, dünyadaki bu oran 1'e 103'tür ve 1980'lere göre bu farklılık giderek büyümektedir (UNDP, 2005; 38). Dünya Bankası da artan dünya ticaretine karşın gelişmiş ve gelişmekte olan bölgeler arasında varolan eşitsizliğin kapanmak şöyle dursun durmadan arttığını ve en fakir ile en zengin ülkeler arasında kişi başına düşen gelir açısından varolan farkın, 1970'lerde 30 kat olan iken 1990'larda 70 katın üstüne çıktığını söylerken (WB, 2000; 14), aslında yaşadığımız küreselleşmenin zaafını da ortaya koymaktadır.

Bir veya iki dolarlık gelirin, yoksulluğun anlaşılması açısından anlamlı bir ölçüt olmadığı ortada. Örneğin bu ölçütle, ne bir veya iki dolarlık gelire yaşamaya çalışanların nasıl bir yoksulluk yaşadıklarını tahayyül etmek, ne iki doların üstünde bir geliri olup yoksul sayılmayanların nasıl olup da yoksulluktan kurtulduklarını anlamak mümkün. Örneğin aşırı yoksulluk içinde yaşayanların eğitim ve sağlık hizmetleri gibi medeni dünyaya ait hizmetlerden zaten yoksun oldukları iyi bilinmekte; ancak bunun ötesinde önemli bir kısmının yoksulluk değil açlık yaşadığı (850 binden fazla insan açlık tehdidi altında bulunmaktadır), birçoğunun yaşamının büyük kısmı savaş ve şiddet içinde geçtiği gibi daha acı gerçekler karşımızda. Örneğin beşeri gelişme göstergeleri açısından alt sıralarda kalan 32 ülkenin 22'sinde 1990'lardan buyana şöyle veya böyle çatışmalar yaşanmakta ve bu çatışmalar zaten yetersiz olan beslenme, barınma, sağlık ve eğitim sistemini daha da mahvetmektedir (UNDP, 2005;12). Her yıl küçük savaşlar, büyük çoğunluğu yoksul ülkelere ait 500 000 kişinin ölümüne neden olmakta (UNDP, 2005; 13). BM Raporu, yaşam süresi, çocuk ölümleri, en temel eğitim olanakları açısından yoksul ülkeler ile zengin ülkeler arasındaki farkın daralmayıp açıldığını da belirtmekte. Örneğin 1980'de Alt Sahra Afrika'sında çocuk ölümleri zengin ülkelere göre 13 kat fazla olurken, 2000'lerde bu farkın 29 kata çıktığı belirtilmektedir (UNDP, 2005; 28)

Doğal afetlerin bile yoksul insanları daha çok etkilediği bir gerçek; bu insanların bir yandan kaybettiklerini telafi edecek birikimleri yok, öte yandan bu afetler sonucunda birçok işin yok olduğu ortada. Örneğin ILO, Sri Lanka, Endonezya ve Pakistan'da yaşanan tsunami ve depremden sonra bu ülkelerde toplam 2.1 milyon işin kaybolduğunu tahmin etmekte (ILO, 2006). Sonuç olarak, gelir yetersizliğinin yanı sıra, sağlıksız yaşam koşulları ve salgın hastalıklar, en temel eğitimden bile yoksunluk, sürüp giden savaş ve şiddet, başlarındaki despotik yönetimler ve yolsuzluklar gibi daha birçok sorun, yoksul insanların kaderi haline gelmektedir; bu koşullar ve yoksulluğun birbirini doğuran ve besleyen bir kısır döngü olarak devam edip gittiği de bilinmekte.

-Göreceli Yoksulluk

Küreselleşen dünyanın veya kapitalizmin, gelişmiş ülkelerde de işsizlik ve yoksulluk artışı gibi sorunlara yol açtığını biliyoruz. Bir anlamda kadere terk edilmiş kalabalıkların yanısıra, gelişen ülkelerde mutlak anlamda değilse de göreceli yoksulluk denilen sorun yaşanmakta, göçlerin getirdiği çatışmalar artmakta, sosyal bütünleşme zayıflamakta ve bu ülkelerdeki refah devletini veya refah kapitalizmini gerilemeye zorlayan koşullar nedeniyle gelecek kaygıları da büyümektedir.

Örneğin ABD ve Kanada ile birlikte Avrupa'da farklı refah rejimlerini temsil eden dokuz ülkeyi kapsayan bir araştırmada, göreceli yoksulluğun (medyan gelirin yüzde 60'ının altında olanları kapsamakta) 1980-2000 arasında Finlandiya dışında Kuzey ülkelerinde bile arttığı (örneğin İsveç'te yüzde 8.2'den yüzde 9.6'ya çıkmış), İngiltere gibi "liberal refah devleti" anlayışını temsil eden ülkede bu artışın çok daha yüksek olduğu (yüzde 13.9'dan yüzde 19.5'e yükselmiş) ortaya konmakta (Fritzell ve Ritakallio, 2004; Tablo 1; 22): Aynı araştırma, yoksulluğun azaltılması açısından refah devleti rejimleri arasındaki farklılıkların sürdürüldüğünü de göstermekte. Şöyle ki, vergi ve transferler öncesi yoksulluk oranları açısından ülkeler arasında önemli farklılıklar söz konusu değilken (örneğin 2000 yılında İsveç'te % 34.1, Almanya'da % 33.8, Hollanda'da % 30.2, İngiltere'de % 39 gibi), ülkelerin uyguladıkları gelirin yeniden bölüşümü mekanizmaları sonrası ortaya çıkan yoksulluk oranları epeyce farklılaşmakta, örneğin göreceli yoksulluk İsveç'te yüzde 9.6, Almanya'da yüzde 12.5, Hollanda'da yüzde 12.4, İngiltere'de yüzde 19.5 olmaktadır. Buna bağlı olarak, gelirin yeniden bölüşüm sisteminin yoksulluğun azaltılması üzerindeki etkisinin İsveç gibi kuzey ülkelerinde yaklaşık yüzde 71, Kıta Avrupa'sı ülkeleri için yüzde 61, İngiltere'de yüzde 50 düzeyinde olduğu belirtilmektedir. ABD'nde ise, vergi ve transferler öncesi 1980'de yüzde 27.8 olan yoksulluk oranı 2000 yılında yüzde 31.2'ye çıkmış görünürken, uygulanan sosyal politikalar sonrasında yoksulluk oranının 1980'de yüzde 21.2'ye, 2000'de ise yüzde 23.6'ya indiği görülmekte ve ABD'deki yeniden bölüşüm sisteminin yoksulluğun azaltılması üzerindeki etkisinin yüzde 24 dolayında kaldığı anlaşılmaktadır (Fritzell ve Ritakallio, 2004; 22).

-Yoksulluk ve İşsizlik

Yoksulluk ve işsizlik arasındaki ilişkinin yüksek olduğu da bilinmektedir. Az gelişmiş ülkelerde tarımın çözülüşü ve kentlerde yeterli istihdam olanaklarının olmayışı nedeniyle, işsizliğin arttığı ve kırsal yoksulluğun yanısıra kentsel yoksulluğun büyüdüğü de bilinmekte. Örneğin 2005 yılında 2.8 milyar dolayındaki çalışan insanın, yaklaşık 1.4 milyar 2 doların, 520 milyonu da 1 doların altında bir ücretle çalışmakta ((ILO, 2006; 7). Yani iki dolarlık geliri olan yoksulların, önemli bir bölümü "çalışan yoksullar" olmaktadır. Öte yandan, küresel ve ulusal düzeyde gelirler gibi ücretler arasında da giderek yükselen bir eşitsizlikten söz edilmekte

Gelişmiş ülkeler de işsizlik artışından nasibini alırken, çoğunlukla geçici, güvencesiz işlerde istihdam artışının sağlandığı anlaşılmaktadır. Örneğin Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD, 2006; 21, 30,40); 1993-2003 arasında 15 üyeli Avrupa Birliği'nde (AB) işgücüne katılanlara oranla yüzde 8.8 olan işsizlik ortalamasının 2005 yılında 7.9'a, tüm OECD çerçevesinde ise yüzde 6.8'den yüzde 6.5'e düştüğünü söyleyerek, bunca yıldır sürüp giden işsizliğin bir-iki puan düşmesini hayra yormakta; ancak hem İtalya, Fransa ve Almanya gibi ülkelerde işsizlikte her hangi bir azalma olma yok hem de işsizliğin azalması veya yeni istihdam sağlanmasının büyük ölçüde geçici işlerdeki artışla veya ücretliler arasındaki ücret

farklılıklarını arttıran ve işgücü piyasasını esnekleştiren reformlar yoluyla gerçekleştiği bilinmekte; OECD'nin verdiği rakamlar da bunun göstermekte. Örneğin 1994 sonrasında bir-iki ülke dışında tüm ülkelerde kısmi-çalışma artmış ve 15 üyeli Avrupa ortalaması olarak kısmi çalışma yüzde 14'den yüzde 18'e çıkmıştır, ki bunların yüzde 67-77'sini kadınlar oluşturmaktadır (2006; 263-264). Gerek gelişmekte, gerek gelişmiş ülkelerde yoksulluğun en çok etkilediği gruplar içinde kadınlar ve çocukların geldiği de bilinmektedir. Düşük ücretli işlerden işsizliğe geçmenin çok daha kolay olduğu da bilindiğinden, OECD Raporu'nda "düşük nitelikli işler tuzağı"ndan söz edilmekte ve işsizlerin yaklaşık yarısının (% 44) bir yıldan fazla süredir işsiz olması gibi bir gerçeğin devam ettiği belirtilmektedir (2006; 176, 276). Kısacası, işsizlikte azalış Avrupa'da bile ILO'nun tanımladığı gibi "iyi işlerin" (decent work) artışı anlamına gelmemekte, hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde daha çok artan geçici ve düşük ücretli işler olmaktadır.

Kuşkusuz, gelişmekte olan ülkelerle AB çevresinde yaşanan işsizlik ve yoksulluk aynı anlama gelmemektedir. Hem ekonomik gelişmişliğin hem refah devleti anlayışı ve uygulamalarının oldukça yüksek olduğu AB çevresinde göreceli yoksulluk ve işsizlik 1980-2000 arasındaki dönemde artmış görünse bile, bunların sonuçlarını yumuşatıcı politikalar nedeniyle yoksulluk baskısı da oldukça azalmaktadır. Bu konuda, en başta sosyal hakların ve sosyal devletin kurumlaşmasının varlığı önemli rol oynamaktadır. Hatta 1990 sonlarından buyana AB düzeyinde de tanınan sosyal hakları, artık ulusal düzeyin ötesinde Avrupa düzeyinde güvence altına alma tartışmalarının yaşandığı bilinmekte. Kısacası, sosyal hakların kurumsallaşma düzeyi ve refah devleti anlayışı ve uygulamalarının tarihsel bir kazanım olarak toplumun geniş kesimlerince paylaşıyor olmasının sonucu olarak, neo-liberal politikaların artan gücüne karşın, sosyal haklardan da refah devleti politikalarından radikal bir ayrılış söz konusu olamamakta.

-Yoksulluk ve Göç

Yoksulluğun işsizlikle yoğun ilgisi bulunduğu gibi, iç ve dış göçle de ilgisi büyük. Güney Amerika, Afrika, Asya'da artan yoksulluk, gelişmiş bölgelere doğru yoğun bir göç demek. Örneğin 120-130 milyon dolayında insanın kendi ülkesi dışında yaşadığı tahmin edilmekte ve bunların yarısını da kadınlar ve çocuklar oluşturmaktadır (Rodriguez, 2000; 76). Bir yandan kaçak göç hızlanır ve kendisine bir piyasa oluştururken, öte yanda göçmenlere yönelik hak ihlallerinin yoğunlaştığı da bir gerçek.¹ Gerçekten göçün karşılıklı olarak sağladığı yararlar kadar, her iki tarafta farklı sorunlar doğurduğu kuşkusuz. Örneğin göç edilen ülke düşük ücretli işgücü bulurken, göç eden iş ve gelir elde etmekte; buna karşın o ülke vatandaşı işsizlikten yakınırken, göç eden ayırimcılık, yabancı düşmanlığı ve ırkçılık gibi sorunlarla karşılaşmaktadır. Öte yandan göç edenlerin ülkelerine gönderdikleri paralar o ülke gelirinin artmasına yol açarken, göç nedeniyle parçalanan ailelerde travmalar yaşanması da kaçınılmaz olmaktadır. Kısacası göç, gelir ya da yapabilirlik yaklaşımı açısından oldukça farklı sonuçlara varılan bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Örneğin resmi rakamlara göre 3.5 milyon Filipinli yurt dışında çalışmaktadır; başka kaynaklara göre ise bu rakam, yüzde 60' kadın olmak üzere 7 milyondur (Wichterich, 2004; 99). Filipinler'de yalnız 1999 yılında göç edenler tarafından eve gönderilen paranın 7 milyar dolayında olduğu ve bu sermaye akışının ülkedeki yoksulluk ve eşitsizliği yumuşatıcı bir etki

¹ Son olarak, Almanya ve Avusturya'da Türkiye'den göç edenlere yönelik düşmanlığın oturdukları evlerin yakılmasına kadar uzanan örneklerine tanık olduk. Bu gibi olayların münferit olduğu iddialarına karşın, genel olarak Avrupa'da, bozulan ekonomik koşullara da bağlı olarak artan bir yabancı düşmanlığı olduğu da bir gerçek.

yaptığı belirtilirken, aynı zamanda çocukların yüzde 30'unun en azından bir ebeveynin denizaşırı çalıştığı bir evde büyüdüğü de söylenmektedir (Robeyns, 2005;40-41): Bu durumda gelir ölçütü dikkate alındığında, göç eden kişinin eve yolladığı gelir nedeniyle bu aile açısından yaşanan yoksulluğun azaldığı açık, ancak ebeveynlerinden uzak büyüyen çocukların bir travma yaşadıkları da ortada; bu travmayı dikkate almak ancak “yapabilirlik” yaklaşımı ile mümkün olmakta, ya da yapabilirlik yaklaşımı açısından bu travma ciddi bir yoksunluk anlamı taşımaktadır.

Göçmenler için göç edilen ülkelerdeki koşullar da zordur; kaçak işçi olarak çalışan kısmı hiçbir sosyal güvenceye sahip değilken, formel sektörde çalışanların büyük çoğunluğu da düşük-ücretli işlerde çalışmaktadır; buna karşın işsizlik yabancı işgücünde ülke vatandaşlarının iki veya üç katına yükselmektedir (OECD, 2006; 144): Örnek vermek gerekirse, Almanya’da doğanlarda işsizlik yüzde 10.3 iken, yabancı ülkede doğan erkekler arasında işsizlik yüzde 18.3 olmaktadır; bu oranlar sırasıyla Danimarka’da yüzde 4’e karşılık yüzde 14.4’e, Fransa’da yüzde 8’e karşılık yüzde 13.6’ya, İsveç’te yüzde 6’ye karşılık yüzde 13.9’a çıkmaktadır. İkinci kuşak göçmenler için de yabancı dil, eğitim yetersizliği, sistem hakkındaki bilgisizlik gibi nedenlere bağlı olarak dezavantajların büyük ölçüde devam ettiği bilinmektedir. Örneğin uluslararası öğrenci değerlendirme programına göre iki grup öğrenci arasındaki başarı farkının, İsveç dışındaki tüm Avrupa ülkelerinde devam ettiği görülmekte ve bu iki grup arasındaki başarı farkı, ancak Avustralya, Kanada, Yeni Zelanda ve ABD’de göreceli olarak azalabilmektedir (OECD, 2006; 146).

Sonuç olarak, küresel düzeyde artan gelir eşitsizliğinin en temel ihtiyaçların bile karşılanmadığı aşırı yoksulluktan göreceli yoksulluğa uzanan birçok türü olduğu gibi, yoksulluk, yoksunluk, göç, ağır ve sağlıksız çalışma koşullarına razı oluş veya seks ticareti, organ ticareti gibi acımasız yollara başvurmak zorunda kalınması gibi çok boyutlu bir olgu olarak yaşandığı da görülmekte. Örneğin yoksulluk yalnız yetişkinlerin değil çocukların da fuhuşa sürüklenmesi, mafya ve çetelerin artması, yasa dışılığın yaygınlaşması gibi toplumsal sorunların ana kaynağı durumunda. Örneğin Unesco’nun çalışmaları Tayland’da 800.000 çocuk yaştaki gencin ve çocuğun, Sri Lanka’da 6-14 yaş arasındaki 10.000 erkek çocuğun fuhuş sektöründe çalıştığını göstermekte; bu ülkelerde bir yandan çocukların anne babaları tarafından iyi para getirdiği için fuhuşa zorlandığı, öte yandan zengin ülkelere gelenlerin çocuk fuhuş pazarının en iyi müşterileri olduğu da belirtilmektedir (O’Reily. 1993; 30).

Bu acı gerçekleri, ne bireylerin ne de tek başına ülkelerin durumu ile açıklamak mümkün Oysa genel eğilim, bunları insanların kendi yetersizlikleri, yanlışları veya tembelliklerine bağlamak yönünde. Bu nedenle, işsiz, yoksul, çaresiz kitleler karşısında biraz hayırseverlik, biraz suçlama karışımı olan duygular çerçevesinde hareket edildiği, çok zaman da yoksulların görüş alanının dışına itildiği, görmezlikten geldiği veya “ötekileştirildiği” bir toplum ve dünya oluştuğunu yadsımak kolay değil (Koray, 2001; 219). Toplum dışına itilen bu kitlelere de, merhamet dilencisi ile isyancısı olmak arasında gidip gelen acımasız bir dünya kalmakta. Bauman’ın belirttiği gibi, bugün gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin hepsinde kentlerin çeperinde yaşayanlar arasında oluşan bir yoksulluk çemberi ve kültürü büyümekte; bu yoksullara da çoğunlukla, yalnız tüketim toplumunun iskartaları olarak değil, “toplumun açık düşmanları” olarak bakılmaktadır (1999; 114). Uluslararası düzeyde de, benzer biçimde, sermayenin ilgi alanı dışında kalıp da aşırı yoksulluktan muzdarip ülkelerin dünyanın safraları olarak görüldüğünü ve bu tür ülkelerin çoğunlukla uluslararası yardımları hak etmediğinin düşünüldüğünü söylemek de yanlış olmaz (Casper, 1995).

Tüm bunların, bırakınız öteki hakları, en temel hak kabul edilen “yaşama hakkı ve insan onuruna” aykırı olduğu, insanların içinde buldukları bu acımasız durumların hepsinin, en temel insan hakkının ihlali anlamına geldiği ortada. Öte yandan artan yoksulluğun ve çeşitlenen boyutlarının, ancak küresel sistemle ilişkisi içinde tanımlamanın anlamlı olduğu da bir gerçek.

Uluslararası Düzeyde Yoksulluğa Yönelik Yaklaşımlar

Yoksulluk sorununun günümüzde yeniden keşfedilmesinin birden fazla nedeni olsa da, bu konuda artan duyarlılığı esas olarak uygulanan neo-liberal politikalarla ilişkisi içinde düşünmek yerinde olur. 1980 sonrası yaşanan küreselleşmenin dayattığı neo-liberal politikalar geliştirmekte olan ülkelerdeki yetersiz koşulları daha da kötüleştirdiğinden, ülkeler ve bölgeler arasındaki eşitsizlik büyüdüğü gibi, bu ülkelerde artan yoksullukla baş etme potansiyeli de zayıflamaktadır. Bu nedenle sistemin ve uygulanan politikaların başarısını yıkan veya gölgeleyen yoksulluğun, neoliberalizmin/neo-liberalizmin en temel sorunu olarak görülmesine de (Noel, 2006, 321) şaşmamak gerekir. Yine bu nedenle, IMF ve DB'nın yoksullukla ilgili saptamalarını, yeryüzünde sermaye birikimindeki yoğunlaşmayı ideolojik olarak maskeleyen girişimi olarak nitelendirilmesi de mümkündür (Centre Tricontinental 2000'den aktaran Mbunda, 2004; 284). Öte yandan Noel'in de belirttiği gibi, yoksulluğun keşfedilmesi yeni bir uzlaşmadan çok yeni bir muhalefet alanı yarattığı gibi (Noel, 2006,306), bu konuda sistemde ve politikalarda dönüşüm gibi gerçek bir mücadeleden söz edenler bulunsa da, gerçek niyet ve uygulamaların buralardan çok uzak olduğu da ortadadır.

Yoksulluğu irdeleyen tüm çalışmalarda, yoksulluğun küreselleşme sürecinde hız kazandığına ilişkin veriler mevcut. Bu veriler, artan yoksullukla izlenen neo-liberal politikalar arasında ilişkiler olduğunu da göstermekte. Örneğin Dünya Bankası (DB) veya Uluslararası Para Fonu'nun 1980 sonrası geliştirmekte olan ülkelerde uygulanmasını gerekli gördüğü dış ticaretin liberalleşmesi, devletin ekonomiden el çekmesi, özelleştirme gibi yapısal reformların söz konusu ülkelerde sosyal sorunları arttırdığı, buna karşın artan borçlar, büyüme yetersizliği ve kamu hizmetleri ve kamu harcamalarındaki daralmanın ulusal politikaların gücünü zayıflattığı bir gerçek. Bu dönemde birçok ülkede finansal krizin yaşanmasıyla izlenen politikalara ilişkin kuşku arttığını ve hem küresel hem de ulusal düzeyde bu politikalara karşıt bir sosyal hareketliliğin ortaya çıktığı da, artan sorunların BM ve UNESCO, UNDP gibi bağlı kuruluşların, kalkınmanın insani yüzüne dikkat çekmeye başlamalarına neden olduğu da bilinmekte. Birkaç örnek; BM, 1990 yılında Beşeri Kalkınma Raporlarını (BKR) yayınlamayı başladı, bu verilerle ülkeler arasında ve ülke içinde büyüyen gelir eşitsizliğini açıkça görmek mümkün oldu; buna bağlı olarak UNDP, ekonomik kalkınma ile beşeri kalkınmayı biraya getirecek programları uygulamaya önem verdi; 1995 yılında Kopenhag'da “Sosyal Kalkınma Zirvesi” toplandı; 2000 yılında DB, “Yoksullukla Mücadele” başlığını taşıyan Dünya Kalkınma Raporunu'nu yayınladı; Eylül 2000'de BM, 2015 için yoksulluğun ve yoksunluğun azaltılması açısından bazı somut hedefleri içeren Milenyum Bildirisi'ni kabul etti.

Kuşkusuz DB ile BM'in yoksulluğa ilişki yaklaşımları epeyce farklı. Herşeyden önce DB, yoksulluk sorununu günümüz gelişmelerinden bağımsız, kendi başına bir sorun olarak ele almakta. Dünya Bankası'nın 2000/2001 yılında Yoksullukla Mücadele (Attacking Poverty) başlığını taşıyan Rapor'unda yoksulluğun ayrıntılı bir analizi yapılmasına karşın, ne ekonomi politikalarında herhangi bir değişiklik söz konusudur, ne de ulusal hükümetlerin dışında küresel düzeyde inandırıcı bir önlemden söz edilmektedir. Bunun gibi 2006 tarihli “Eşitlik ve Kalkınma (Equity and Development) başlıklı Rapor'un sunumuna bakıldığında da (WB, 2006; 1-17), yeryüzünde okul, sağlık, siyasal güç ve fırsat eşitliği açısından farklılıkların ne

kadar büyük olduğu üzerinde durulduğu ve kalkınmak için eşit fırsatların vazgeçilmez önemde olduğunun vurgulandığı görmek mümkün. Ancak Rapor'da ülkeler ve kişiler arasındaki farklılıkların nedenlerini ekonomik sistemle ilişkilendirmek hiç söz konusu olmadığı gibi, eşitlik konusunun da başlı başına önemli bir amaç olarak değil, fakat ekonomik fırsatlar yaratılmasına hizmet etmek üzere, araçsal bir anlayışla ele alındığı anlaşılmakta ve bu konuda ilgili hükümetlere ait sorumluluklar ve yetersizlikler üzerinde durulmakla yetinilmektedir.

Dolayısıyla DB'nin yaklaşımı yoksulluk sorununa artan ilgisini *faydacı yaklaşıma* bağlamak doğru olsa gerekir (aynı görüşte Şenses, 2001; 53). Bu yaklaşım, büyük ölçüde, yoksulluğu kaçınılmaz bulan ve geçmişte olduğu gibi bugün de bazı yardımlarla geçiştirilecek bir konu olarak gören ahlâki yaklaşımla da benzeşmektedir. Ancak ahlâki bir kaygının ötesinde, gerek ulusal gerek küresel düzeyde artan yoksulluk sistemin başarısını gölgeleyen ve kitleleri sisteme karşı harekete geçirebilecek bir sorun olarak da görüldüğünden, böyle bir tehlikenin önlenmesi açısından da üzerinde durulması gereken bir sorun olmaktadır. Bunun dışında, sistemin gelişmesi için daha geniş kesimleri sistemin içine katması, daha fazla alım gücünü harekete geçirmesi gerekli; bunun için de yoksulluğun azaltılması gerekiyor.

Buna karşın BM'in, yoksulluk konusunda daha farklı bir yaklaşımı benimsediği açık. BM 1993 tarihli Kalkınma Raporu'yla birlikte, hem yoksulluğun tanımı hem de yoksulluğa ilişkin yaklaşımında daha geniş ve anlamlı bir perspektif kullanmaya başlamıştır (Speth, 1998; 277): Yoksulluk, artık yalnızca gelir mahrumiyeti olarak düşünülmemekte, yaşam süresi, temel eğitim olanakları, yaşam koşullarını dikkate alan daha geniş bir "*yoksunluk*" anlayışı içinde ele alınmaktadır. Yoksulluk ve yoksunluğun giderilmesi açısından da, hem yoksulluk bir "*insan hakları ihlali*" olarak düşünülmemekte hem de tüm insan haklarını içine alacak biçimde "*bütünlükçü insan hakları*" yaklaşımı benimsenmektedir. Buna bağlı olarak BM, benimsenen ölçütleri dikkate alan Beşeri Kalkınma Endeksleri (BKE), Cinsiyete Bağlı Kalkınma Endeksi (CKE) gibi ülkelerarası kıyaslamalar yapmaya olanak veren raporlar hazırlamaya yönelmektedir.

Yukarıda bazı verilerine değindiğimiz bu raporlarda, Amartya Sen'in "yapabilirlik" (capabilities) yaklaşımının benimsendiği ve yapabilirliği ölçmek üzere bazı kriterler geliştirildiği görülmektedir. BM'in benimsediği bu yaklaşımın DB'nin bir veya iki dolar gibi yoksulluğun ne olduğunu anlamaya izin vermeyen yaklaşımından oldukça farklı ve daha anlamlı olduğu ortada. BM, bu raporlarla uluslararası düzeyde bir kıyaslama yapmanın ötesinde, UNDP eliyle yürütülen kalkınma programlarında beşeri kalkınma ölçütlerinin geliştirilmesini dikkate almaya da özen göstermektedir. Ancak bu farklı yaklaşım kendi içinde birçok zaaf içermektedir. Örneğin küresel gelir eşitsizliğini önemli bir sorun olarak gören, yoksulluk meselesine insan hakları ihlali olarak bakılmasına çalışan BM'nin yaklaşımının, uluslararası düzeyde benimsenme şansının düşük kaldığını, BM'in bu konuda oldukça naif bir konumda olduğunu yadsımak kolay değil. En başta BM gibi uluslararası kuruluşların en güçlü ülkelerin çıkarlarına karşı durmaları çok güç, geçmişte bunu başardıklarına da şahit olunmuş değil (Fuller, 2005; 289). Öte yandan bugün küresel yoksulluğun ya da gelir eşitsizliğinin artmasında uygulanan neo-liberal politikaların rolü epeyce; BM'in bu noktaya gelmesi zor. Bunun dışında bugün gücü ulusal devletleri aşan ve küresel bir "İmparatorluk" haline gelen bir küresel sermaye ve kapitalist sistemden söz etmek gerek ki (Hard ve Negri, 2000), bunları aşmak veya dizginlemek BM'in işi olamaz.

BM Raporları, aslında BM'in çok mütevazî isteklerinin bile kabul edilmesinin ne kadar zor olduğunun birer kanıtı. Örneğin BM 2005 Raporu'nda, zengin ülkelerin 2000'li yıllarda

GSMH'larının % 0.25'ini yoksul ülkelere yardım amacıyla harcadıklarını belirtirken (2005; 7), bir doların altında gelire yaşayan bir milyardan fazla aşırı yoksul insanı yoksulluktan kurtarmak için 300 milyar dolarlık bir harcamaya ihtiyaç olduğunu tahmin edildiğini, bu harcamanın dünyanın en zengin yüzde 10'unun gelirinin ancak yüzde 1.6 düzeyinde kaldığını söylemektedir. Bununla, küresel düzeydeki aşırı yoksulluğun biraz olsun giderilmesi için yukarıdan aşağıya doğru çok mütevazı bir gelir transferinin bile anlamlı olacağını anlatmaya çalıştığı açıktır (2005; 4). Zengin ülkelerde yardım için ayrılan her 1 Dolara karşılık, askeri harcamalara 10 Dolar ayrıldığını, böylece askeri güvenliğe insan güvenliğinden daha fazla önem verildiğini söylemekten de geri durmamaktadır (UN, 2005; 8). Buna karşın, henüz zengin ülkelere yalnızca yardımların artacağı sözünü alabilmekten öteye gidebilmiş değildir.

Bu çerçevede BM, ekonomik kalkınmanın yanısıra beşeri kalkınma yönünde bir duyarlılığın kazanılması ve yoksulluk ile yoksunluğun insan hakları ihlali ve beşeri sermaye kaybı olarak görülmesi yolunda bir çaba harcamaya devam etmektedir. Bu yoldaki çabaları, bir yanda "yoksulluğun azaltılması için 10 yıl (1997-2006)" veya "2015 Milenyum Bildirisi" gibi somut hedefleri uluslararası gündeme taşımak ve bunun için küresel bir anlaşma sağlanması yönünde çalışmak olmakta; öte yanda bir Küresel Sosyal Fon kurulması veya sosyal haklar konusunda da izleme ve şikâyet etme gibi olanakların artırılması yönünde çaba harcamaktadır. Ancak BM insan hakları ve yoksulluk ilişkisinde uluslararası ilgi ve duyarlılık istese de, kendi konumundan da gelen kısıtlamalarla, bu soruna küresel düzeyden çok ulusal düzeyde ve siyasal gelişmeler içinde çözülecek bir sorun olarak bakmaktadır. Oysa insan haklarına, ekonomi dışında ve daha çok siyasal, sosyal ve kültürel bir mesele olarak bakılması, hele konu yoksulluk gibi gelir dağılımı ile doğrudan ilgili bir mesele ise çözüm potansiyelinin daha baştan sınırlandırılması anlamına gelmektedir.

Kuşkusuz entelektüel çevrelerde ekonominin işleyişinin az ya da çok değiştirilmesi veya küreselleşmenin insani yönde dönüştürülmesi konusunda epeyce fikir ve öneri sunulmaktadır. Örneğin Amartya Sen'in ahlak konusundaki duyarlılığı çerçevesinde, ekonominin ahlak konularından uzaklaşmasını eleştirdiği, örneğin bu anlayışın refah ekonomisini zayıflattığını söyleyerek ekonomi için de ahlaki bir yaklaşımın gerekliliğinden söz ettiğini biliyoruz (Sen, 1987). Öte yandan, küresel kapitalizm karşısında küresel siyasetin yükseltilmesi gereği dile getirildiği gibi, küresel düzeydeki adaletsizliklerin giderilebilmesi için küresel sermaye dolaşımı üzerinden vergi alınmasını öngören öneriler de ortaya atılmaktadır (Tobin, 1978). Buna benzer bir öneriyi BM'in de gündeme getirdiği görülmekte. 2002 yılındaki Genel Kurul'da görüşülmek üzere "Yoksulluğun azaltılması için bir dünya dayanışma fonu" kurulması teklifi dile getirilmektedir (UN, 2002): Bu Fon'la, yoksulluğun azaltılmasında 2015 hedeflerine ulaşmayı kolaylaştıracak parasal bir kaynak yaratılması amaçlanmaktadır; çeşitli kuruluşlar, şirketler, vakıflar ve bireylerin gönüllü katılımlarıyla oluşması beklenen bu Fon yönetiminden UNDP sorumlu olacaktır. Ancak bugüne dek, ne Tobin vergisi gibi küresel düzeyde işleyecek çok mütevazı bir vergileme sistemine geçmek, ne de BM içinde bir dayanışma fonu oluşturmak mümkün olmuştur.

Bunlar gibi, küresel eşitsizliklerin küresel politikalarla çözüleceği yolunda "kozmpolit" görüşler de ortaya atılmaktadır. Genel olarak kozmpolit yaklaşımları savunan siyaset felsefecileri (Brian Barry, Charles Beitz, Thomas Pogge gibi), bölüşümcü adaletin (distributive justice) tüm dünyaya uygulanması ve tüm insanları bağlaması görüşünü benimsemekteler (Caney, 2001). Örneğin Pogge, tarihsel gerçekçilikten hareket ederek yoksul ülke/bölgelerin yoksulluğundan zengin ülkelerin sorumlu tutulması ve bu konuda yoksulların günahı varsa bu günahın zenginler tarafından "ateşlendiği" gerçeğinin kabul edilmesinin daha doğru olacağını

ileri sürmekte ve sonuç olarak, yeryüzünün kaynaklarından yalnızca bir avuç politikacının ya da zengin ülkelerin yararlanmasındaki adaletsizliğin giderilmesi, yani “kaynakların eşit bölüşülmesinin” gerektiği yolunda bir yaklaşımı ortaya atmaktadır (2005;1-7). Buna karşın, Rawls gibi “bölüşümcü adaletin” isim babası olan düşünür ve daha birçokları, liberal yaklaşımın da bir gereği olarak, eşitlik ve adalet meselesini daha çok ulusal düzeyde ele alınması gereken bir konu olarak görmektedirler. Bunlara göre bölüşümcü adaleti uluslararası düzeyde uygulamanın varolan sistemden gelen birçok engeli var; örneğin gerçekçi olmak gerekirse, hem insan doğasından kaynaklanan nedenlerle hem de uluslararası sistemde her devletin bağımsızlığının kabulü nedeniyle, kozmopolit veya küresel çözümlerin tüm çekiciliklerine karşın uygulanabilirliği kuşkulu (Caney, 2001, 987-988). Sonuç olarak, dünya realitesinin sorunu olan yoksulluk ve gelir adaletsizliği, aslında bu sorundan sorumlu realist yaklaşımların eline kalmaktadır diyebiliriz.

Özetle, küresel yoksulluk veya küresel eşitsizlikle baş etmek için ortaya atılan birçok yaklaşımda kaçınılmaz olarak *bölüşüm adaletsizliği* ve *insan hakkı ihlali* gibi iki temel ve anlamlı argümanın gündeme geldiği ve bu çerçevede hayli zengin ve yoğun tartışmaların ortaya çıktığı görülmektedir. Ancak yoksulluğun her iki boyutla ilişkisi de, ekonomi politikaları, uluslararası sistem, ulusal politikalar gibi birçok düzeyde ve alanda oldukça radikal dönüşümleri gerektirirken, görüşlerin zenginliğine karşın politikaların ve önlemlerin “cılızlığından” öteye gidildiğini söylemek zor. Aşağıdaki bölümde, yoksulluk ve insan hakları ilişkisi açısından ortaya atılan bazı tartışmalara değineceğim; bu tartışmalar, kurulmak istenmeyen ilişkileri daha iyi görmemizi sağlayacak sanıyorum.

Yoksulluk ve İnsan Hakları İlişkisi

“ Herkesin, gerek kendisi ve gerek ailesi için yiyecek, giyecek, sağlık ve refahı için beslenme, giyim, konut ve tıbbi bakım hakkı vardır. Herkes; işsizlik, hastalık, sakatlık, dulluk, yaşlılık ve kendi denetiminin dışındaki koşullardan doğan geçim sıkıntısı durumunda güvenlik hakkına sahiptir” (İnsan hakları Evrensel Bildirisi Madde;25)

1948 yılında kabul edilen İnsan Hakları Evrensel Bildirisi (İHB) ile, her insanın temel ihtiyaçlarının karşılanmasına ve insan onuruna yakışır bir yaşam sürdürmesine ilişkin hakkı olduğu kabul edildiği gibi, 1966 tarihinde kabul edilip 1976 tarihinde yürürlüğe giren Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi (ESKHUS) ile de, sosyal, ekonomik ve kültürel hakların daha ayrıntılı biçimde düzenlendiğini biliyoruz. Ancak, insan hakları arasında yer almalarına karşın, bu haklarla ilgili duyarlılığın ve korumanın sivil ve politik haklara benzer bir gelişme göstermediği de ortada. Bugün nerede olursanız olun insan hakları konu olunca, ilk elde düşünce ve ifade özgürlüğü, örgütlenme özgürlüğü gibi sivil haklarla, demokratik seçim hakkı gibi politik haklardan söz edilirken, bu tartışma zeminine sosyo-ekonomik hakların geldiğini görmek çok zordur. Neden böyledir? Kuşkusuz birçok nedenden söz edilebilir; En başta ve çok önemli engel olarak, sosyo-ekonomik hakların, bugün de insan hakları arasında yer alıp almayacaklarına ilişkin tartışmalardan söz etmek doğru olur; ikinci olarak, bunların dava konusu olması ve yargı yoluyla çözüme kavuşturulmasının önünde bir çok engelden söz edildiği bilinmektedir; üçüncü olarak da, bu hakların neler olduğu konusunda net bir anlayışa ulaşmak da, her ülke, her grup, her koşulda geçerli standartları bulmak da oldukça zor görünmektedir. Kısacası, uluslararası bir sözleşmeye konu olmuş olsalar da, sosyal haklar konusunda kararsızlıklar da, belirsizlikler de, kuşkular da sürüp gitmektedir.

Sosyo-ekonomik haklar, günümüzde daha çok konu edilen yönüyle sosyal hakların² geçerliliği konusunda yaşanan tereddütleri biraz deşersek, ilk olarak, liberal anlayışın bu haklara ilişkin olumsuz yaklaşımından söz etmek doğru olur. Bilindiği gibi, temel haklarla siyasal hakları bireyin özgürleşmesi açısından asıl kabul eden ve bunlara güvence altına alan bir hukuk sistemini önemseyen liberal yaklaşım açısından, yasa karşısında eşitlikten öte bir eşitliğin pek bir anlamı yoktur. Bu konuda Hayek'in yaklaşımından yola çıkarsak şunları söyleyebiliriz: Somut bir eşitlik sağlamak üzere hükümetlerin sarf edeceği cabalar yasa önündeki eşitlikle zıt, hatta birlikte düşünülemez şeylerdir; çünkü, objektif eşitlik sağlama sorumluluğu, sübjektif eşitlik sağlamak şansı anlamına gelemez; öte yandan hukukun üstünlüğünün iktisadi eşitsizlik doğurduğu da inkar edilemez, ancak bunu kabul etmek gerekir; bunun ötesine geçerek insanların maddi durumlarını dikkate alan bir hukuk sistemi, "hukukun sosyalleştirilmesi" olabilir (Hayek 1999; 109). Özetle Hayek, sosyal düzene spontan bir düzen olarak baktığından, bu düzende eşitsizliği de doğal kabul etmekte ve güvenlik adına piyasa sistemine müdahale etmenin güvenliği de, özgürlükleri de ortadan kaldıracığı endişesini ve özgürlük adına maddi özveride bulunmanın kaçınılmazlığını dile getirmektedir (1999; 167-180). Bu anlatımdan yola çıkarak, liberalizmden aşırı yoksullara yardım edilmesi dışında bir şey beklenemeyeceğini anladığımız gibi, bu tür eşitsizlikleri gidermeyi amaçlayan hak temelli yaklaşımlara özgürlükleri tehlikeye sokacak yaklaşımlar olarak bakıldığı sonucuna da varabiliriz.

Günümüz liberalleri açısından benzer olduğu gibi farklı görüşleri savunanlar da karşımıza çıkmaktadır. Örneğin, adaleti, büyük ölçüde gönüllü katılım ve seçimle belirlenen anayasal/sözleşmesel kurallara uygun davranmak olarak tanımlayan ve hukuki çerçeve içinde yasal eşitlik ile serbest seçimler dışında başka kaygılara yer olmadığını söyleyenler de vardır (Brennan ve Buchanan, 2001), Rawls gibi daha ilerici liberallerin refahın bölüşümü konusunu mesele yaptıkları da görülmektedir. Rawls'a göre, adaletin sağlanması için yalnız "herkes için geçerli eşit temel özgürlükler" yeterli değildir, toplumsal ve ekonomik eşitsizliklerin "en az avantajlı olana en büyük yarar sağlayacak" biçimde düzeltilmesi gerekmektedir (Rawls, 2001; 133). Bir anlamda Rawls, Sen gibi kişi ve grupların kendi amaçlarına ulaşmak açısından sahip oldukları kapasiteyle ilgili olduğundan, bir yandan bölüşümcü adaleti (distributive justice) benimsemekte, öte yandan bu kapasite açısından *eşit değerde özgürlük* (Rawls, 2001, 203) gibi bir anlayışı dile getirmektedir. Her iki yoldan demokratik katılımı güçlendirmek istediği de açık. Ancak Rawls, Fabre'nin de belirttiği gibi, liberal yaklaşımdan hareket ettiğinden sivil haklarla siyasal hakları önemserken sosyal ve ekonomik hakları listesinin dışında bırakmaktadır (Fabre, 2003; 9); öte yandan bölüşüm adaletini ulusal düzeyde veya belirli bir toplumda düşündüğü de bilinmektedir.

---

² Kısa bir literatür taraması içinde ortaya çıkan bir önemli sonuç, sosyo-ekonomik hakların sosyal haklara doğru dönüştüğü veya daraldığını düşündürmektedir. Bu hakları gündeme alan günümüzdeki tartışmaların çoğunda, kısaca sosyal haklar (social rights) kavramının kullanıldığı (bazıları da "refah hakları" deyimini tercih etmektedir) söylenebilir. Bu yazıların bir kısmı, sosyal hakların içeriğini çok net olarak ortaya koymazken, bazılarında zikredilen haklar dikkate alındığında, özellikle çalışma, yeterli bir ücret alabilme gibi ekonomik nitelikli hakların bu tartışmalarda pek yer almadığı anlaşılmaktadır. Ya da, çok az örnekte olduğu gibi, "ekonomik haklar" başlığını taşıyan ve sosyal haklardan ayrı argümanlara konu olan tartışmalar yapılmaktadır. Bu noktada, Batı'da artık erişilemez bir hedef haline gelen tam istihdam hedefinden vazgeçilmesiyle artık çalışma hakkından söz etmenin çok da anlamlı görünmemesi, bunun yerine sosyal devlet aracılığı ile gerçekleşmesi mümkün görülene eğitim, sağlık, barınma, sosyal güvenlik gibi hakları üzerinde durmanın daha işe yarar görülmesi gibi bir sonuca varmak da mümkün. Sonuç olarak, BM'in ve bu konudaki Sözleşme anlayışının aksine, literatürde artık sosyal ve ekonomik haklar arasında ayırımı gidildiğini söylemek ve gerek ulusal ve küresel eşitlik, gerek yoksulluk ve insan hakları ilişkisini dikkate allan tartışmalarda daha çok sosyal haklardan söz edildiğini söylemek gerekir. Ben de, bu literatürü izleyerek çok zaman sosyal hak deyimini kullanmayı tercih ettim; ancak bu söylem ve yaklaşımla, ekonomik hakların dışlanması gibi bir anlayışın güç kazanması gibi tehlikeye de işaret etmek gerekir .

Sosyal haklar açısından bu olumsuz tavra bağlı olarak, sosyo-ekonomik hakların anayasal güvencelere kavuşması, anayasalaşsa bile yargı konusu olması, varlıklarının ekonomik kaynaklar ve gelişmişlikle ilişkilendirilmesi gibi birçok konuda temel hak ve özgürlüklerden ayrıldıklarını biliyoruz. Bu ayrılmanın başlıca nedeni olarak da, sosyal hakların pozitif karakteri gösterilmektedir. Bu nedenle, sosyal hakların anayasal/yasal kabulü sonrasında da sorunlar ve tartışmalar bitmemektedir. Kimileri, sosyal hakların anayasal güvenceye kavuşmasını önemli bulurken, kimileri bu güvencelerin sosyal hakların hayata geçmesi açısından yeterli olmadığını söylemektedir. Bu konudaki farklı görüşlere kısaca bakmakta yarar var.

Hakların yasalaşması konusunda ilginç bir yaklaşımı Amarty Sen dile getirmektedir. Sen, herkesin insan olmaktan gelen hakları olduğunu söylemek çok çekici olsa da, özellikle bazı haklar konusunda duyulan kuşku nedeniyle insan haklarının kavramsal haklılık temelini kuruluması ihtiyacını gündeme getiriyor ve insan haklarının hukukla düzenlenmenin öncesinde *etik bir temeli* olduğunu vurguluyor(2004). Sen'in yaklaşımına göre, sosyal haklar da dahil olmak üzere tüm insan hakları yasal düzenlemelere konu olmalarının öncesinde etik bir temele dayandıklarından, insan hakları istemi, yasa, ilk-yasa, ideal-yasa olmayıp, öncelikle etik bir taleptir, İnsan Hakları Bildirisi de etik talebin dile getirilmesi olmaktadır. İnsan haklarının önemi de düzenledikleri hakka konu olan özgürlüklerden gelmektedir (2004; 319-320). Sen özgürlük temelli bir ahlâk ve hak anlayışının, Bentham'ın yarar (utility) temelli ahlâk anlayışından farklı olarak, başkalarının en aza razı olma gibi yoksunluklarına aldırmayacak ahlâki çarpıklıklardan uzak kalınmasını sağladığını söylemekte ve özgürlük meselesini fırsatlar ve yapabilirlik ile ilişkilendirerek yapabilirlik anlamındaki özgürlüğü, insanın farklı fonksiyonlarını başarabilme fırsatı, bireyin bunları seçebilme özgürlüğü olarak tanımlamaktadır (328-332). Öte yandan, sosyal hakların öteki haklara göre daha az güvence altına alınmış ve yeterince kurumsallaşmamış olmalarının, bunların "hak" olmadığı iddialarını geçersiz kılmayacağını söylemektedir.

Sen, hakkın yasal değil etik bir temeli olduğunu söylerken, özetle, hakkın "*hukukun çocuğu değil ebeveyni*" olduğu gibi çok önemli bir yaklaşımı dile getirmektedir(327). Bu durumda ahlâki haklar fikri bunların yasalaşmasının ilham kaynağı olsa da, ahlâki anlayış, hukuk-temelli yaklaşımlardan farklı olarak hakların hayata geçmesi için mutlaka yasalaşması gerektiği sonucuna varmamakta. Bu hakların var olması için mutlaka yasalaşması gerekmez; ancak yasalaşmanın insan haklarının dikkate alınmasını güçlendirdiği de açıktır.

Sosyo-ekonomik hakların yasalaşmaları konusunda, bu hakları tümenden reddetmeyenlerin de gerek "kurumsallaşma", gerek "gerçekleşebilme" sorunları nedeniyle kuşkulu oldukları ve öteki insan haklarından farklılıklarını ileri sürerek bundan kaçındıkları bilinmekte. Sen, bunlara karşı da aynı etik temelden hareket ederek, bu hakların ahlâki temelini kurumsallaşmaları yolundaki çabalara yeterince haklı bir zemin kazandırdığını söylemekte ve gerçekleşebilme boyutuyla ilgili eleştirilere karşı da, bir hakkın kabulü için gerçekleşebilir olması gibi bir ön yargının kabul edilemeyeceğini belirtmektedir (2004; 347). Tam aksine, insan haklarına yapılabilirlik koşulu getirmek yerine, onların gerçekleşmesine güç kazandırma yolunda çaba harcamanın asıl amaç olması gerektiğini ileri sürmektedir. Ancak Sen, tüm ahlâki iddialarda olduğu gibi, insan haklarının da kamusal bir onaya ihtiyaç duyacağını, bunun içinde bilgi edinme olanaklarının sağlandığı koşullarda geniş ve sürekli tartışmalarla belirlenmesinin doğru olacağını, bu nedenle her topluma göre değişiklikler gösterebileceğini de kabul etmektedir (350). Bir anlamda, insan hakları konusunda koşullu bir evrenselliği kabul etmektedir diyebiliriz.

Bu etik temellerine karşın, bugün hâlâ hem sosyo-ekonomik hakların varlık kazanması, öncelikle de anayasalaşması açısından sorunlar olduğu hem de anayasalaşmalarına karşın bu hakların hayata geçemedikleri bilinmekte; hayata geçememiş açısından en önemli nedenin bu hakların bazı yükümlülükler getiren pozitif karakteri olduğu da ileri sürülmektedir. Bu hakların anayasalaşma (constitutionalising) sorununu tartışan Fabre, insanların özerk varlıklar olarak kendi hayatlarını kendi kontrolleri altına alabilmeleri için sivil, politik, sosyal haklarının tümünün anayasalarca güvence altına alınması gereğinden söz ederken, haklar arasında ayırım yapılmasının haklı bir temeli olmayacağı, çünkü haklar arasında negatif ve pozitif karakter açısından pek de anlamlı bir ayırım yapılamayacağı görüşünü dile getirmektedir (Fabre, 1998): Fabre yazısında, a) sivil hakların bir şey yapılmaması anlamında “negatif” karakterine karşın sosyal hakların bazı yükümlülükler yükleyen “pozitif” karakteri olduğunu söyleyen; b) bu hakların kıt olan mal, kaynak ve hizmetlerin paylaşımını içermesi nedeniyle birbiriyle “çatışma” içinde olabileceklerini ileri süren; c) bu hakların dava konusu olması halinde yargının nasıl/ne gibi bir rolü olacağı konusunda sorunlar olduğu yolundaki görüşlere yanıt vermeyi amaçlamaktadır.

Fabre, özetle, bu tür kaygıların sosyal hakların anayasalaşması açısından engel oluşturmaması gerektiği yolunda sonuçlara varmakta ve şu argümanları ileri sürmektedir; en başta, sivil ve siyasal hakların en azından bazılarının da negatif karakterde olduğunun düşünülmemesi gerekmektedir. Örneğin dava konusu olan her türlü hakkın aranabilmesi için yargı sisteminin kurulması gerektiği gibi, oy verme hakkının varlık kazanması için de bir seçim sisteminin kurulmasına ihtiyaç vardır; tüm bunlar da devletin sorumluluğu altındadır. Bu sorumluluk ortadayken, bu hakların negatif haklar olarak düşünülmesi anlamsızdır (1998; 269). Öte yandan, kaynakların kıtlığı nedeniyle bunların dağıtımına ilişkin pozitif hakların kaçınılmaz olarak birbiriyle çatışan iddialar doğuracağı konusunda da, negatif hakların da birbiriyle çatışabileceğini ileri sürdüğü gibi, sosyal hakların “devletin olanakları ölçüsünde yerine getirilmesinin” kabul edilmesiyle bu sorunun üstesinden gelinebileceğini de belirtmektedir (279). Yargının rolü açısından da, yargının hükümet yerine geçerek bölüşümün nasıl olacağını ilişkin karar vermek değil, fakat hükümete refah politikalarının uygulanmasını hatırlatma gibi bir işlevi olabileceğini söylemektedir (280).

Fabre'nin sosyal hakların anayasalaşması açısından ileri sürdüğü argümanlara katılmamak mümkün değil; ancak neo-liberal politikaların egemen olduğu bir ekonomik sistem içinde devletin “gelirin yeniden bölüşümündeki” rolü istenmediğinden, bu yaklaşım çerçevesinde sosyal hakların anayasalaşmasını da, hayata geçmesini de beklemenin öyle kolay olmadığını kabul etmek gerekir. Özellikle kaynakların kıt olduğu ülkelerde, bu hakların anayasalaşmasının hemen hiçbir hüküm taşımadığı da bilinmekte. Öte yandan, Fabre'in bir çözüm olarak öne sürdüğü bu hakların “devletin olanakları ölçüsünde” yerine getirileceği gibi bir kaydın olması halinde, hakların kırılğanlığının arttığı çok açık. Böyle bir hüküm, Türkiye örneğinde de olduğu gibi, hükümetlerin bu hakların anayasal güvenceye kavuşmalarının getirdiği yükümlülüklerden kaçmaları için iyi bir çıkış yolu olmakta. Kısacası, sosyo-ekonomik hakların yalnız anayasalarda güvence altına alınmaları değil, fakat refah devleti anlayışı içinde olduğu gibi, uygulamada kurumsallaşmaları önemli olmakta; ancak bu kurumsallaşmayı başarmış (Kıta Avrupa'sı ve Kuzey Avrupa ülkelerinde olduğu gibi) ülkelerde günümüzün neo-liberal politikası karşısında belirli bir direnç gösterilebilmektedir. Kuşkusuz anayasal güvencelerin, bu hakların kurumsallaşması açısından ilk adım olmaları nedeniyle önemsiz olduklarını söylemek hiç mümkün değil; ancak hakların yasal güvencelerin ötesinde varlık kazanması da ayrı ve önemli bir konu olarak karşımıza çıkmakta.

Dolayısıyla anayasalaşma gereğini hayata geçebilme koşullarından ayrı düşünmenin ve tartışmanın pek bir anlamı yok gibi.

Bu doğrultuda bir yaklaşımı, “insan haklarının sınırlılığını” tartıştığı yazısında Dale Dorsay dile getiriyor (2005; 562-581): Dorsay, özetle, insan hakları savunucularının yoksul ülkelerde insan haklarının gerçekleşmemesi ve yoksulluğun giderilememesi konusuna yeterince önem vermediklerine işaret ederek, küresel adalet isteniyorsa insan haklarının değil, refahın maksimize edilmesinin üzerinde durulması gerektiğini söylemekte. Bu konuda, maddi açıdan yoksul, yani kaynakların kıt olduğu ülkelerde ne adalete dayalı, ne de ahlaki bir sistemi öngörmenin kolay olmayacağını söyleyen Dorsay, ayrıca insanlara göre değişen ihtiyaçların dikkate alınmasının kolay olmaması nedeniyle bu ülkelerde en temel ihtiyaçların karşılanması gibi bir hak anlayışından yola çıkmanın bir çözüm olmayacağını da dile getirmektedir. Örneğin çocuk, yaşlı, engelli, hamile olma gibi durumlarda ihtiyaçların değişeceği açıktır; bu kadar değişken bir konuda “temel ihtiyaç yaklaşımının” işe yaraması da beklenemez; bu nedenle, maddi ihtiyaçların değil bunlara ulaşma fırsatının bir hak konusu olması gerekmektedir. Dorsay, bu anlayışla Sen’in yapabilirlik yaklaşımına benzer bir yaklaşımı ortaya koyuyor olsa da, da en temel ihtiyaçlara ulaşma fırsatının varlığı ile gerçekten en temel ihtiyaçların karşılanmasının her zaman aynı anlama gelmeyeceğini söyleyerek, fırsatlar kadar refahın da artırılması konusuna ağırlık vererek Sen’in yaklaşımından ayrılmaktadır.

Sonuç olarak, yoksul ülkelerde esas meselenin belirli bir refah düzeyine ulaşmış insan sayısını arttırmak olduğunu söyleyen Dorsay, refahçı yaklaşımı veya refahı maksimize etme amacını, refahın en çok insan için kullanılabilir olması veya en çok insan için yeterli koşulların sağlanması anlamında bir sözcükle “maxifizing” anlatmaya çalışmakta ve herkes için “refah hakkı” gibi bir fikri benimsemektedir (578-579). Yine de Dorsay, hak söyleminin refah söyleminden çok daha yaygın ve kabul edilir bir söylem olduğunu belirterek, özellikle küresel adalet arayışlarında hak söyleminin tercih edilebileceğini de kabul etmektedir. Ancak bu söylem kullanılsa da, küresel sorumluluğun minimal bir yaşam standardının mümkün olduğunca çok sayıda insan için güvence altına alınması için çalışmak anlamına gelmesi gerektiğini vurgulamakta ve sonuç olarak küresel refahın maksimize edilmesi amacının unutulmaması gerektiğini hatırlatmaktadır.

Sosyal hakların anayasalaşmasının yanısıra, bu hakların yeterince gelişmemiş toplumlarda hayata geçebilmesi konusunda ilginç bir yaklaşımı Rudolfö Arango dile getirmektedir(2003). Arango, sosyal hakların anayasalaşmasının önemi ve bunlarla temel haklar arasında bir nitelik farkı olmadığı konusunda Fabre ile aynı görüşleri paylaşırken, temel sosyal haklarla demokrasi arasında bir gerilim olmadığı, demokrasinin zaten bu hakları içerdiğine ilişkin Batı kaynaklı hak yaklaşımlarının kendi toplumlarına yönelik dar bir bakış açısını yansıttığı ve az gelişmiş ülkelerin koşullarını dikkate almadığı açısından eleştirmektedir. O’na göre, az gelişmiş ülkelerde politik kararların sosyal hakları hayata geçirme açısından kapasitesi kısıtlıdır; bu nedenle anayasa mahkemesinin oynayabileceği ve oynaması gereken roller vardır. Örneğin, Kolombiya’da Anayasa Mahkemesi’ne gelen davaların % 60’ı gıda, barınma, sağlık, eğitim, sosyal güvenlik gibi temel sosyal haklarla ilgilidir ve bu yoğunluk da, iyi düzenlenmiş toplumlarda değilse de, Üçüncü Dünya’da sosyal hakların bireysel özgürlüklerden daha önemli görüldüğünü göstermektedir (141).

Arango da, Fabre gibi, birçok kaynaktan yararlanarak tüm hakların karşılıklı ilişkiler çerçevesinde birçok yükümlülük getirdiğini, bunların yalnız sosyal haklara ilişkin olmadığını söylemekte: Örneğin bireysel özgürlük bile, yalnız bu özgürlüğe saygı duymak demek değildir, bu özgürlüğün başkaları tarafından tehdit edildiğinde korunmasını içerir (144). Ya da

hakların sonuçlarını dikkate almayan bir hak kuramı yetersiz kalacağı gibi, ideolojik ve siyasal meşruiyet de kazanamaz. Kısacası soysal hakların, öteki haklardan bir farkı olmaması ve anayasalaşmaları gerekir.

Arango, yargı kararlarının objektif, siyasal kararların çoğunluk iradesi olması gibi iki tür karar arasında temel farklar bulunduğu, örneğin bu hakların dava ve yargı konusu olmasının, yargının siyasal kararın yerine geçmesi ve “yargı popülizmi” veya “yargı devleti” (judicial state) doğurması anlamına geleceği ve bunun da demokrasi ile bağdaşmayacağı yolundaki görüşlere karşı da, sosyal hakların yargı tarafından objektif olarak kabul edilmesi anlamını taşıyan ve haklar konusunda “Cognitivist Thesis” olarak adlandırdığı tezlerle yanıt vermektedir (142). O’na göre, haklar açısından yargının rolünü kabul etmek için, objektif değer yargılarının neler olacağını veya metafiziksel bir pozisyonu tartışmak gerekmiyor. Aksine, anayasal bakış açısından, hükümet tarafından bir eyleme gerek olup olmadığı anlaşılması konusunda belirli olayların sonuçlarını temel almak yeter. Örneğin, bir çocuğun, ailesi veya devletinin yoksul olmasına veya yasa koyucunun bu durumdan sakınmak için gerekli önlemleri almamasına bağlı olarak, eğitimden yoksun olmasının anayasaya aykırı olup olmadığı sorusu dikkate alınması gereken en temel sorudur (146). Doğru yanıt ise, bu tür faktörlerin hakların tanınmamasını gerektirecek ağırlıkta olmadıkları yönündedir. *Anayasa, muhtaç olanı korumasız bırakamaz* (vurgulama-MK). Eğer devlet, kendini demokratik, sosyal ve anayasal bir devlet olarak ilan etmişse, marjinalleşmeye, ayırıcılığa, maddi açıdan dezavantajlı olanların durumuna karşı kör kalmaması gerekir (146).

Öte yandan, gıda, barınma, sağlık, eğitim gibi temel sosyal haklarla ilgili en temel çekince, bunların gerçekleşmesinin hem çoğunluğun kaynakların nasıl dağılacağı konusundaki iradesine hem de devletin maddi imkanların bağlı olması yönünde olmakta Bu durumda, yargıcın örneğin eğitimden yararlanması için gıda yardımına yönelik bir kararı, çoğunluğun iradesi yerine geçeceğinden demokrasi almayışına karşıdır. Bu durumda, yoksul ailelerin çocuklarının en temel eğitimden yararlanamaması gibi bir duruma razı olunması gerekir (147). Ancak bu yaklaşım, sosyal ilişkilere materyalist bir yaklaşımdan bakmaktadır; oysa sosyal ilişkilere maddeci bir açıdan bakmak gibi son derece indirgemeci yaklaşım, insanın değerine dayanmayan bir toplumu ortaya çıkarır ve bu toplum, anayasanın ve hukukun üstünlüğüne dayalı demokratik bir toplum olamaz (147). Bu nedenle, anayasal yargı bu tür hak ihlâli durumlarında anayasal yaklaşımı ciddi biçimde ele almak durumundadır. Kuşkusuz hangi hallerde müdahale edebileceği konusunda, örneğin aciliyet gibi, ekstrem durumlar gibi tartışma yaratmayacak bazı objektif ilkelerin bulunması gerekir. Özetle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde anayasal yargının özellikle temel sosyal hakların hayata geçmesi konusunda işlev görebileceği tezini savunan yazar, 1991 Kolombiya Anayasası’nın insanın değerinin korunması açısından acil durumlarda böyle bir imkan tanıdığını da söylemektedir (147).

Görüldüğü gibi, yoksulluğu bir insan hakkı olarak ilân etmek görece kolay olsa da, hem hak ihlâlini geniş bir kabule ulaştırmak hem de buradan yola çıkarak hak ihlâllerini önleyici tedbirler almak hiç kolay olmuyor. Bu durumun BM için bir handicap yarattığı da açık. Bunun yanısıra, bu hakların içeriğinin, örneğin en temel ihtiyaçların ne olacağı gibi uygulamadan gelen sorunlarla da karşılaşmakta. Ayrıca, bu haklara ait yükümlülüklerin kim tarafından ve nasıl karşılanacağı meselesine de anlamlı ve gerçekçi yanıtlar bulmak kolay görünmemektedir.

Örneğin BM’in 1966 yılında kabul ettiği ve 1976 yılında belirli sayıda ülke tarafından onaylanarak yürürlüğe giren Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslar arası

Sözleşmesi'nin (ESKHUS) onaylanmasının, sosyal hakların varlığı açısından hiç de güvence sağlamadığı iyi bilinmekte. Bu konuyu ele alan Mishra (2005), Sözleşme'nin onaylanması, uygulanması ve uygulamanın izlenmesi açısından birçok sınırlama ile karşılaştığını, en önemli sınırlamanın da, sözleşmenin uygulanmasının büyük ölçüde teşvik veya caza içermeyen bir gönüllülüğe bağlı olması ile ülkelerin ekonomik kaynaklarının sınırlılığında geldiğini söylemekte. Özellikle ekonomik kaynakların sınırlılığında dayalı itirazların önlenmesi açısından da, kişi başına düşen gelire göre ülkelerin gruplara ayrılmasını (1500 dolardan başlayan 15.000 dolarlık gelire uzanan altı gelir grubu önermektedir) ve her grup için sosyal haklar açısından ayrı standartların belirlenmesinin bir çözüm olacağını ileri sürmektedir (15). O'na göre de, bu standartların belirlenmesi açısından uzlaşma sağlamak kolay olmayacaktır; ancak bugün uzmanlık, kurum ve veri açısından bu uzlaşmayı kolaylaştıracak olanaklar vardır. Öte yandan sosyal haklar açısından ülkeler arasında farklılıklar olacağını kabul etmek, bir çifte standart anlamına, ya da yoksul ülkelerdeki insanların zengin ülkelerdeki insanlarla aynı hakları hak etmediği gibi bir anlama da gelmez. Global düzen hâlâ ulus devletler ayrımına dayalı ise, ulus devletler, kendi vatandaşlarına bu hakları tanımak ve gerçekleştirmekle görevlidirler düşüncesini de kabul etmek gerekir (17).

Açık Uçlu Sorular ve Tartışmalar

Sonuç olarak, günümüzde yoksulluğun, küresel ve sosyal eşitsizliğin, sosyal hakların sıkça tartışıldığı ve birbirleriyle ilişkileri içinde ele alındıkları bir geçek. Tüm bu meselelerde odak noktasının haklar olduğu da ortada. Haklar açısından gündeme gelen birçok tartışmada, bir yandan tanınma, öte yandan gerçekleştirme gibi sorunlar olduğunu ve yine bu nedenle sosyal hakların yoksulluğun geriletilmesi açısından epeyce kısıtlar taşıdığını göstermekte. Bu hakların ulusal devletler tarafından tanınmasının, yani anayasalaşmalarının gerekli olduğu ve ulusal hükümetlerin bu konuda yükümlü olduğu gibi konularda çoğunlukla uzlaşıldığı söylenebilir. Ancak bu uzlaşmanın sorunu çözme konusunda pek kolaylık sağladığı söylenemez. Örneğin bu hakları tanıma konusundaki isteksizlikler bir yana, bugünkü sistem içinde devletin bu hakları ekonomik olanakları çerçevesinde hayata geçireceği kıstasının kabulünün, haklı görünse de, yükümlülükten kaçmanın bir yolu olduğu bilinmektedir. Bir çok kişinin de kabul ettiği gibi, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde toplumun geniş kesimlerinin siyasal kararları bu yolda etkilemeleri yolundaki olanakları çok kısıtlı kalmaktadır. Öte yandan, sosyal hakların içeriğini de, ülkelere göre değişecek sosyal standartların düzeyini de belirlemek kolay değildir; bu zorluk mutlak yoksulluk gibi çok yalın gibi görünen konuda bile söz konusu olmaktadır

Soysal hakların anayasalaşmasının, gelişmekte olan ülkelere bu hakların hayata gerçekleştirilmesi konusunda anayasa mahkemelerine bir görev verip vermeyeceği konusu ise, kuşkusuz çok tartışmalı bir seçenek olduğu gibi, liberal anlayış ve siyasetçiler açısından hiç kabul edilecek gibi görünmemektedir. Oysa sosyal hakların kabul edildiği ülkelere bu hakların gerçekleştirme yoluna girmesinde anayasal yargının oynayabileceği roller olabilir. Fabre'nin de dile getirdiği gibi, insan hakları yaklaşımında sivil ve siyasal haklar ile sosyal haklar arasında negatif ve pozitif nitelik yönünden ortaya atılan klasik yaklaşımı herhalde artık terk etmek doğru olur; bu yapıldığında yargı organlarının oynayabileceği rolleri kabul etmek kolaylaşabilir. Arango'nun deyişleyle söylersek, politik iradenin yansımaları sağlayan organların yerini almayacak biçimde işlemesi sağlandığında yargı kararları, anayasal adaletin (constitutional justice), yani bölüşüm işlevinden uzak bir telafi adaletinin (compensatory justice) gerçekleştirilmesinde rol oynayabilirler (2003; 150). Bu yaklaşımın politik iradeyi etkileme güçleri sınırlı kitleler için, çok önemli bir anlam taşıyacağı da açık.

Bugün gelişmekte olan ülkelerde sosyal hakların gelişmesi veya yoksulluğun önlenmesi açısından ulusal devletlerin sorumluluğunu ve en başta da siyasal-demokratik gelişmeleri esas alanlar, kuşkusuz Batı'da yaşanan deneyimlerden yola çıkarak bu ülkeler açısından da benzer beklentileri dile getirmekteler. İlkesel anlamda doğru olan bu beklenti, günümüzün koşulları çerçevesinde çok da mümkün görünmemekte. Bu konuda, ekonomik sistemden uluslararası düzeyde artan eşitsizliğe, gelişmekte olan ülkelerdeki acil sorunlardan toplumsal dinamiklerin yetersizliğine dek uzanan bir dolu sorun var. Bu nedenle, örneğin, Avrupa'ya özgü tarihsel ve sosyal gelişmelerin ürünü olarak ortaya çıkan ve refah devleti anlayışının merkezde yer aldığı bir modeli (Koray, 2005) veya ona benzer bir gelişmeyi, çok farklı küresel ve ulusal koşulları yaşayan gelişmekte olan ülkelerin çoğunda yinelemek mümkün görünmüyor. Bırakınız gelişmekte olan ülkeleri, bu modeli öteki gelişmiş ekonomilerin çoğunda bile görmek mümkün değil. Sosyal haklar, sosyal devlet, sosyal politikalar yönünde kurumsallaşma sağlanamayınca da, insan haklarından söz edilse de, liberal anlayışın mağdur olana yardım ediniz fikrinden öteye gitmek zor görünüyor. Kısacası sosyal hakların varlık kazanması veya yoksulluğun insan hakları ile ilişkilendirilmesi konusunda, kuşkusuz ulusal düzeyin esas alınması kaçınılmazdır; ancak sorunu yalnızca bu düzeyle ve yalnızca ulusal devletlerle ilişkilendirmek yetersizdir; tikanıklıklar da buradan gelmektedir.

Gerek yoksulluk, gerek insan haklarının uygulanabilirliği açısından sorunu, ulusal düzeyden küresel düzeye taşıyanlar olduğu da kuşkusuz. Örneğin, BM'in insan hakları ve küresel adaletsizlik konusunda sisteme ilişkin doğrudan eleştirileri olmasa ve sorunların çözümünü daha çok ulusal düzeydeki kalkınma ve iyileşmelerde görse de da, kendi kuruluşundan ve yapısından da gelen bir anlayışla küresel bir toplum veya "birleşmiş milletler" fikrinin güç kazanması yolunda bir çaba içinde olduğu da yadsınamaz. Bir bakıma, kaynak ve gelir dağılımındaki büyük eşitsizlik ve adaletsizliği konu eden kozmopolit yaklaşımlara yakın durduğu da söylenebilir. BM içinde, küçük-büyük birçok toplumdaki oluşan bir milletler topluluğunun (united nations) fikri ile bu tür sorunlara ilgisiz bir anlayışın bağdaşmayacağını düşünenler ((MBunda, 2004: 286-87) olduğu da bilinmekte. Bu yaklaşım içinde, yoksulluğu uluslararası toplumun bir sorunu olarak görmek, herkesin yoksul olmama hakkını da küresel bir hak ve görev olarak düşünmek gerektiği söylenmekte ve örneğin günümüzde çevre, insan hakları, ticaret, güvenlik konusunda işbirliğini gerçekleştiren uluslararası kuruluşların yoksulluğun giderilmesi konusunda da işbirliği yapabilecekleri ileri sürülmektedir (MBunda, 2004).

Ancak, ister BM'in içinde ister dışında olsun, bu tür kozmopolit yaklaşımların politikaları belirlemede güçlü bir konumda olmadıkları ortada. Güçlü yaklaşımlar ise, sistemle uzlaşma içinde kalarak, yoksulluk ve insan hakları ilişkisini de, eşitsizlik sorununu da, yararcı bir açıdan ele almakta ve asıl olarak sistemin devamlılığını ve meşruiyetini sürdürmeyi amaçlamaktadırlar. Bu açıdan öncelikle ulusal devletlere ait yükümlülüklerden söz edilmekte, uluslararası kuruluşların rolü bazı yardımlarla mutlak yoksulluğu azalmasına katkıda bulunmak olarak tanımlanmakta ve yoksulluğa, ekonomik kalkınma meselesi olarak bakıldığından öncelikle de gelişmekte olan ülkelerde beşeri sermaye fikrinin gelişmesine yardımcı olunmaya çalışılmaktadırlar. İnsan haklarının da, beşeri sermayenin gelişmesine katkıda bulunan araçlar olarak düşünüldüğünü söylemek de abartı olmaz. Örneğin insan haklarının, insana yatırım ve kalkınma sürecinde tüm öteki sermaye biçimleri gibi katılması gerekli bir tür sermaye olarak düşünülmesi gerektiği ileri sürülmektedir (Sfeir-Younis, 2004; 324).

Bu dilin, bir yandan bugünkü egemen söylemle bağdaşırken, öte yanda insan haklarına bugünkü anlayış içinde bir güç kazandırmaya çalıştığı ortada. Buna hiç aldırmayan

uluslararası kuruluşlar olduğu düşünülürse, böyle bir söylemi çok küçümsemek de doğru değil. Hele, Dünya Ticaret Örgütü gibi az gelişmiş ülkelerde tarımsal üretimi ve tarımda çalışanları darmadağın eden, IMF gibi sosyal harcamaları kısıtlayan politikalarıyla yoksulluğu ve işsizliği daha da arttıran uluslararası kuruluşların varlığı ve gücü bilinirken, insan hakları yolunda bir söylemi ve insan haklarını kalkınma açısından işlevsel bulan yaklaşımları bu sistem içinde “kutlamak” yanlış olmaz.

Yine de bu anlama çabalarına karşın, bugün “realist” ve “geçerli” oldukları için kabul edilen yararçı yaklaşımları, ya da yoksulluk ve yoksunluk konusunda sorumluluğu ulusal hükümetlerle sınırlayan anlayışları yeterli bulmak mümkün değil. Yoksulluğu bir-iki dolarla tanımlamak ne kadar bir şey anlatmıyorsa, insan haklarına kalkınmacı bir yaklaşımla bakmak da pek bir şey söylemiyor. Bunun gibi, yoksul ülkelerde en önemli günahkar baskıcı hükümetler ve yolsuzluk yapan elitlerdir demek (MBonda, 2004; 285) doğru olsa da, eksik kalmakta. Dolayısıyla küreselleşmenin, uluslararası sözleşmeler ve mekanizmalar tarafından kontrol edilemeyen yeni bir insan hakkı ihlâlcisini ortaya çıkardığı söylemek gerek (Twiss, 2004; 54). Bugüne dek az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde yabancı şirketlerin doğrudan olmasa da fason üretim yoluyla yol açtıkları işsizlik, çok düşük ücretler, kötü ve sağlık koşullarına aykırı çalışma koşullarının birer hak ihlâli olduğunu görmek gerek. Bu hak ihlâllerinden, yalnızca yabancı sermaye beklentisi içindeki ulus devletlerin sorumlu tutulamayacağını kabul etmek gerek. Tüm bunların ötesine geçmek için, insan haklarını bütünlükçü bir yaklaşımla ele almak, yoksulluğu gelir dağılımının bir fonksiyonu olarak düşünmek, yoksunlukları zayıf ülkeler ve yetersiz koşullar kadar küresel adaletsizliklere ve bugün dayatılan neo-liberal politikalara bağlamak ve ulusal çözümlerle birlikte ve hatta onlardan önce küresel politikalarda ciddi bir değişimi öngörmek gerek.

Özetle ulusal hükümetlerin yoksulluğu geriletmek ve sosyal hakları hayata geçirmek açısından güçleri önemli ölçüde uygulanan küresel ekonomik politikalar çerçevesinde belirlenirken, başka türlü düşünmek de mümkün görünmüyor. Zaten ulusal düzeyde yoksulluğun insan hakkı ihlâli olduğunu söylemden öte bir ciddiyetle ele almanın, kökten bir tutum ve politika değişikliğine gitmek anlamını taşıyacağı da ortada. Oysa az gelişmiş ve gelişmekte olan ülke hükümetlerinin bu kadar radikal bir değişikliğe gitmeleri, dünya sisteminde bir değişiklik olmadan pek beklenemez. Bunu yapamayacaklarsa, yoksulluk ile insan hakkı arasında ilişki kurmanın, çok zor durumda olana yardım etmenin ötesinde ne gibi bir anlama geleceğini bilmek de zorlaşmakta.

Sonuç olarak, ulusal ve uluslararası sistemde gelir adaletsizliğini konu etmeden ve ekonomik politikalarda bunu değiştirecek biçimde bir değişime gitmeden yoksulluk ve insan hakları ilişkisini kurmak çok da anlamlı bir politik ve ahlâki duruş anlamına gelmemekte. Böyle bir söylemi bütünüyle olumsuz bulmak veya yadsımak düşünülemez de, insan hakları söylemini kendi yararçı yaklaşımına kalkan edinen, yani insan haklarına araçsal bir yaklaşımla ele alan liberal söylemden öteye gidememek tehlikesi var. Bu da, kısaca, geçmişte “yoksullar yasasına” yol açan anlayışın günümüzdeki versiyonuna hayat vermek anlamına gelebilmekte.

Prof. Dr. Meryem Koray
Yıldız teknik Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler bölümü

Kaynakça:

Bauman, Zygmunt (1999), *Çalışma, Tüketim ve Yeni Yoksullar*, Sarmal yayınevi, İstanbul.

Caney, Simon (2001), "International Distributive Justice", *Political Studies*, 49; 974-997

Gasper, Des (1995), "Kalkınma Ahlakı: Yeni Bir Alan mı?", Renee Prendergast ve Frances Stewart(ed), *Piyasa Güçleri ve Küresel kalkınma*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Dale Dorsay, Dale (2005), "Global Justice and The limits of Human Rights", *The Philosophical Quarterly*, 55 (221) ; 562-581.

Fabre, Cecile (2003), "Justice and Culture: Rawls, Sen, Nussbaum and O'Neill", *Political Studies Review*, 1; 4-17.

Fabre, Cecile (1998), "Constitutionalising Social Rights", *The Journal of Political Philosophy*, 6 (3); 263-284.

Fritzell, Johan ve Ritakallio, Veli-Matti (2004)," Societal Shifts and the Changed Patterns of Poverty, JF&VMRNantespaper 2004. doc; 23/04/2004; 1-27.

Fuller, Lisa L.(2005), "Poverty Relief, Global Institutions, and the Problem of Compliance", *Journal of Moral Philosophy*, 2 (3); 285-297.

Giddens, A. (2000), *Elimizden Kaçıp Giden Dünya*, Alfa, İstanbul.

Habermas, J. (2001), "Why Europe Needs a Constitution", *The Left Review*, 11, September-October

Hard M.; Negri A. (2001), *İmparatorluk*, Ayrıntı Yay. İstanbul.

Hayek, Friedrich A.(1999), *Kölelik Yolu, Liberte*, Ankara

International Labour Office (2006), *Global Employment Trends- Brief*, January, 2006, www.ilo.org/public/english/employment/strat/wrest.htm.

Klaus M. Leisinger, Klaus M. (2004), “Overcoming Poverty and Respecting Human Rights: Ten Points For Serious Consideration”, *Unesco 2004*; Blackwell Publishing, Oxford; 313-320

Koray, Meryem (2001), ”Gerçeklerin Stilize edildiği Dünyada ‘Ötekileşen Yoksulluk’”, *Toplum ve Bilim*, 89; 218-241.

Mbonda, Ernest-Marie, (2004), “Poverty as a Violation of Human Rights: Towards a Right Non-poverty” , *Unesco 2004*, Blackwell Publishing, Oxford, 277-288.

Mishra, R. (1998), “Beyond the Nation State: Social Policy in an Age of Globalization”, *Social Policy and Administration*, 32 (5).

Noel, Alain (2006), “The New Global Politics of Poverty”, *Global Social Policy*, 6 (3); 304-333.

OECD (2006), *Employment Outlook- Boosting Jobs and Incomes*, OECD, Paris, 2006.

O’Reilly, Anne (1993), “Child prostitution: The next push for human rights”, *Human Rights*, 20 (3).

Petersmann, E.U. (2003); “Time for a United Nations ‘Global Compact’ For Integrating Human Rights into <http://www.ejil.org/journal/Vol13/No3/art1.html>.

Pogge, Thomas (2005), *Ethics and International Affairs*, 19 (1);1-7.

Rawls, J. (2001), *Collected Papers*, (der) Samuel Freeman, Harvard University Pres

Robeyns, Ingrid (2005), “Assesing Global Poverty and Inequality: Income, Resources and Capabilities” *Metaphilosophy*, 36 (1/2) ; 30-49

Rodriguez, Gabriela (2000), The Role of the United Naions Special Rapporteur on the Human Rights of Migrants, *International Migration* 38 (6); 73-79.

Sen, Amartya, (1987), *On Ethics and Economics*, The Royel Lectures, Blackwell, Oxford.

Sen, Amartya (2004), “Elements of a Theory of Human Rights”, *Philosophy and Public Affairs*, 32 (4); 315-356.

Shaw, M. (2000), *Theory of the Global State*, Cambridge University Pres.

Sfeir-Younis, Alfredo (2004), “The Violation of Human Rights as a Determinant of Poverty, *Unesco 2004*, Blackwell Publishing, Oxford; 321-325.

Speth, James Gustave (1998), “Poverty: A Denial of Human Rights”, *Journal of International Affairs*, 52 (1).

Şenses, Fikret (2001), *Küreselleşmenin Öteki Yüzü*, İletişim yayınları, İstanbul.

Tobin, J. (1978), “A Proposal for Monetary Reform”, *The Eastern Economic Journal*, (4).

Twiss, Sumner B. (200), “History, Human Rights and Globalization”, *Journal of Religious Ethics*, 32 (1); 39-70.

UNDP(2005), *Human Development Report*, United Nations Development Programme- NewYork.

Wallerstein, I. (1998), *Liberalizmden Sonra*, Metis Yay. İstanbul.

Wichterich, Christa (2004), *Küreselleş(tiril)en Kadın: Eşitsizliğin Geleceğinden Raporlar*, Türk Sosyal Bilimler Derneği, Ankara.

WB (2000), *World Development Report 1999/2000*, The World Bank, Oxford University Press.

WB(2006), *World Development Report- Equity and Development*, The World Bank, Oxford University Press.